

Samenleven

Author(s)

Veldboer, Lex

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Lexicon nabijheid en sociaal werk

[Link to publication](#)**Citation for published version (APA):**

Veldboer, L. (2022). Samenleven. In L. Veldboer, R. Engbersen, E. Hooghiemstra, J. Jansen, L. Koeter, L. Repetur, J. Rözer, & A. Sprinkhuizen (Eds.), *Lexicon nabijheid en sociaal werk* (2.0 ed., pp. 96-100). Movisie en de Werkplaatsen Sociaal Domein.
<https://www.movisie.nl/publicatie/lexicon-nabijheid-sociaal-werk>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenleven

Lex Veldboer

Samenleven staat in de eenentwintigste eeuw vooral te boek als bron van zorg. Sinds de eeuwwisseling zijn Nederlanders tevredener met zichzelf, maar ontevredener over de nabijheid en de omgang met anderen. Zoals het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) het in 2004 verwoordde: 'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.' In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven van het SCP tonen Nederlanders zich sindsdien telkens bezorgd over de 'manier waarop we samenleven'. Mensen 'ervaren dat het individualisme toeneemt, normen en waarden vervagen en hebben het idee dat tegenstellingen toenemen, onder andere op en door sociale media' (SCP, 2021). Ze benoemen problemen als tweedeling, verharding, vereenzaming en 'ieder voor zich'.

Wat is samenleven precies? Dat blijkt nog niet zo'n simpele vraag. Het is een soort containerbegrip, waar iedereen net iets anders onder verstaat. In dit lemma wordt de term verkend vanuit benaderingen van wetenschap, maatschappij en beleid. En vanuit het perspectief van nabij sociaal werk. We zullen laten zien dat er steeds twee benaderingen om voorrang strijden: samenleven als het vraagstuk van groepsverbanden en samenleven als het vraagstuk van de omgang tussen groepen. En we zullen laten zien dat de wijk geldt als het belangrijkste schaalniveau voor samenleef-interventies.

De academische herkomst; samenleven in groepen

Onder sociologen is 'samenleven' van oudsher een analytische term voor het leven in groepsverbanden. Volgens het veelgebruikte sociologisch handboek *Samenlevingen* (Wilterdink et al., 1^e druk 1985; 8^e druk 2017) draait het bij samenleven om wederzijdse afhankelijkheden, ofwel interdependenties. Ook het boek *De brede basis van sociaal werk* verwijst in de inleiding naar die betekenis. Mensen zijn gericht op voor hen belangrijke anderen in hun sociale omgeving, omdat ze elkaar nodig hebben. De auteurs van *Samenlevingen* onderscheiden vier basisafhankelijkheden in groepsverbanden; economisch, cognitief, politiek en affectief. De auteurs stellen in de meest recente druk van 2017 dat mensen zich tegenwoordig beperkter door deze groepsbindingen laten leiden en meer afgaan op individuele voorkeuren. In de woorden van de gerenommeerde socioloog Putnam (2020) is er in de afgelopen vijftig jaar een geleidelijke verschuiving geweest van een *We-society* naar een *I-society*. Toch wijst Putnam ook op allerlei signalen voor een voorzichtige terugkeer naar een 'wij-samenleving'. In Nederland zien we bijvoorbeeld dat de overheid onder andere via sociaal werkers affectieve nabije banden ('affectief burgerschap') probeert te versterken in de zin van meer onderlinge zorgzaamheid, mantelzorg, et cetera. Of dat sterk wordt ingezet op de buurt als ruimtelijk niveau van sociale inclusie voor mensen die voorheen in zorginstellingen woonden.

Het publieke debat; omgang tussen verschillende groepen

In het hedendaagse maatschappelijke debat heeft samenleven zoals gesteld vooral de betekenis gekregen van de omgang tussen verschillende groepen. In Nederland zijn er nog steeds veel groepen, maar veel mensen zijn niet meer 'voor het leven' lid van een bepaalde groep. Dat was wel anders in het midden van de vorige eeuw, toen iemand in zijn eigen levensbeschouwelijke zuil naar school ging, trouwde, sportte, vrijwilligerswerk deed, et cetera. Groepsverbanden ontstaan nu op basis van opleiding, voorkeur, belangen, migratiegeschiedenis en zijn deels tijdelijk. Dat hangt ook samen met veranderingen in de samenstelling van de bevolking van Nederland

en België. De secularisering, de vergrijzing en de stijging van het opleidingsniveau springen in het oog, net als de uitbreiding van aanduidingen voor seksuele geaardheid en het grote aantal herkomstlanden van inwoners.

Oude en nieuwe scheidslijnen verdelen bijna voortdurend groepen mensen. Over deze tweede betekenis van de term samenleven maken mensen zich behoorlijk zorgen, zoals de SCP-monitor sinds de start ervan in 2008 keer op keer aantoonde: samenleven is bijna voortdurend nummer 1 als maatschappelijk probleem in Nederland. Het debat over samenleven kwam al daarvoor op gang in het zogenaamde integratiedebat door het spraakmakende artikel *Het multiculturele drama* van Paul Scheffer in 2001. Hij schreef dat er een tweedeling bestond tussen Nederlanders met en zonder migratieachtergrond, die langs elkaar heen leefden, en dat er een etnische onderklasse dreigde te ontstaan. Zijn stelling luidde: 'Integratie is nu eerder uitzondering dan regel.' Sindsdien is de discussie over een tweedeling tussen bevolkingsgroepen bepaald niet geluwd. De laatste jaren gaat het ook vaker over andere 'kloven': tussen rijk en arm, lager- en hogeropgeleid, complotdenker of niet. Sociale media verdiepen de scheidslijnen, doordat mensen alleen nog gelijkgestemden treffen in hun 'Facebook-bubbels'.

Veel van het wetenschappelijk onderzoek volgt deze publieke definitie van samenleven. Dat wil zeggen: de laatste jaren gaat onderzoek naar samenleven vooral over de omgang tussen groepen. Als Völker en collega's in 2005 schrijven over samenleven in nabije verbanden zoals buurten, wijken en verenigingen, doelen ze enerzijds op de afhankelijkheden binnen groepen, vergelijkbaar met de definitie van Wilterdink c.s. Anderzijds bezien ze samenleven ook op de vraag of mensen het wel of niet 'aantrekkelijk' vinden om anderen te ontmoeten. Steeds meer onderzoekers verkennen sindsdien in hoeverre er gemak, ongemak of onverschilligheid is tussen groepen die elkaar kunnen ontmoeten in de leefomgeving, op school of op het werk. De meest terugkerende *overall* bevinding: mensen voelen onbehagen in de nabijheid van een 'ander', degenen ze niet kennen: mensen van een andere etnische groep, klasse, seksuele geaardheid enzovoorts. De bezorgde toon spreekt uit titels als *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden* (RMO, 2006) of *Ruimte maken voor ontmoeting* (RVS, 2021). Een relativering hiervan vinden we in het werk van Wessendorf (2013) over het 'ontspannen samenleven' in een Londense superdiverse wijk. Dat steeds meer mensen met een andere achtergrond bij elkaar wonen, kan het leven vergemakkelijken en leiden tot 'een gemengd ethos' en 'sociale acceptatie in de wijk', omdat er getalsmatig geen dominante groep meer is, zo stelt zij. De Nederlandse socioloog Duyvendak (2017) brengt daartegenin dat in Nederlandse superdiverse wijken afkalvende meerderheden (groepen die in het geheel van de samenleving dominant zijn, maar in de wijk niet meer) de gewijzigde bevolkingssamenstelling als bedreigend ervaren en op veranderingen in de publieke ruimte reageren met cultureel protectionisme.

Er zijn boekenkasten volgeschreven over de vraag of en hoe ruimtelijke nabijheid kan leiden tot sociale acceptatie. Opmerkelijk is dat een geringe keuzevrijheid soms gunstig lijkt te zijn. Als mensen zelf kunnen kiezen, opteren ze er al snel ervoor om ondanks ruimtelijke nabijheid niet samen met anderen te verkeren. Maar als er voor hen wordt gekozen (door de sportcoach, de werkgever, de school), wordt samenleven met anderen meer als vanzelfsprekend geaccepteerd (Duyvendak & Veldboer, 2001). Het onderzoek gaat onverminderd door. Er is voortdurend discussie onder wetenschappers over de vraag hoe dit grote maatschappelijke vraagstuk te analyseren. Opvattingen, uitlatingen en percepties van inwoners zeggen soms ook niet alles over het daadwerkelijke gedrag. Hoe meet je bijvoorbeeld precies de omgang tussen groepen, hoe meet je sociale afstand en hoe bepaal je vooroordelen? Over dat soort (operationaliserings)vragen gaan veel discussies tussen sociale wetenschappers.

Beleidsterminologie; de vele ladingen van samenleven

Beleidsmakers zullen niet snel op zoek gaan naar dergelijke preciseringen. Ze hebben veeleer de neiging om samenleven heel breed te definiëren als vraagstuk. De omgang tussen mensen is dan een

belangrijk onderdeel van deze beleidsdefinitie, maar niet het enige ingrediënt. Vlaamse beleidsmakers hanteren in de *Gemeente-Stadsmonitor* bijvoorbeeld de volgende indicatoren voor samenleven: contactfrequentie, doen van vrijwilligerswerk, houding tegenover diversiteit, ervaren discriminatie en de opvatting over het sociaal weefsel in de wijk (denkt men bijvoorbeeld makkelijk te kunnen aankloppen bij een buurtgenoot).

Zo'n brede *catch-all* opvatting over samenleven (met onderdelen over verbindingen binnen groepen en contacten tussen groepen en met een nadruk op de wijk) is ook terug te zien in het lokale politieke beleid in Nederland en Vlaanderen. In een beperkt aantal gemeenten, zoals Rotterdam, Amersfoort, Beesel en het Vlaamse Hoogstraten, is er een wethouder met de portefeuille Samenleven. Deze wethouders verstaan daaronder een heel divers takenpakket: polarisatie, inburgering, sociale cohesie, veiligheid, toegankelijkheid, dialoog, regenboogbeleid, radicalisering. Toch ligt ook in het lokale beleid het zwaartepunt merendeels op wijk-ontmoetingen met anderen. 'Ontspannen samenleven is hard werken', stelt de Rotterdamse wethouder Wijbenga bijvoorbeeld in 2019. Het is enerzijds een doel op zichzelf, want een prettige omgang met anderen bevordert het welbevinden. Anderzijds zien beleidsmakers het ook als middel: als mensen elkaar kennen is er meer vertrouwdheid, sociale controle en minder overlast in de woonomgeving. In veel andere gemeenten zit Samenleven niet in de titulatuur van een wethouder (of schepen), maar is het wel een beleidsterrein. De gemeente Utrecht stelt dit terrein volledig gelijk met welzijn. Het gaat om ontmoeten, prettig leven en wonen en kunnen meedoen. Samenleven is volgens de vierde gemeente van Nederland het ondersteunen van bewonersinitiatieven, het versterken van welzijn en het bevorderen van respect en inclusie. Ook de Vlaamse deelregering hanteert welzijn en samenleven als uitwisselbare begrippen.

Social work over Samenleven: licht, kleinschalig en subtiel

Binnen het sociaal werk bestaat er bij de Nederlandse hbo-opleidingen sinds kort het profiel 'Welzijn en Samenleving'. Ook hier wordt een brede, soms wat uitwisselbare, betekenis aan het begrip gegeven. Het gaat om het versterken van groepsverbanden, het in nabijheid samenleven 'als familieleden, burens, vrienden en wijkgenoten', maar ook om het versterken van verbindingen tussen nabije andere groepen. Werken aan samenleven is het 'ondersteunen, helpen, activeren, ontwikkelen en verbinden' van mensen (Geertsema & Spierts, 2016). Thema's zijn onder andere netwerkversterking, buurtnetwerken, discriminatie, inclusie, omgaan met superdiversiteit et cetera.

De wortels van het begrip samenleven gaan in het sociaal werk terug naar de methode van samenlevingsopbouw die hier na de Tweede Wereldoorlog werd geïntroduceerd. Met name opbouwwerkers richten zich sindsdien op het versterken van groepen in kleine en grotere samenlevingsverbanden. Rond het jaar 2000 lanceerde de toenmalige directeur van het Landelijk Centrum voor Opbouwwerk het thema 'Weven aan Samenleven' (Broekman & Voogt, 2009). Daarbij lag het accent vooral op het verbinden van burgers (binnen en tussen groepen) ter versterking van burgerinitiatieven.

De huidige trend in het sociaal werk bij de omgang tussen sociaal andere, maar fysiek nabije groepen is om deze ontmoetingen licht, kleinschalig en subtiel te houden (Soenen, 2009; Van der Zwaard, 2010; Bredewold, 2014; Hoijtink et al., 2019; RVS, 2021). Ook lichte ontmoetingen hebben impact en kunnen het leven veraangenamen, stellen veel sociaal werkers. Buurtgenoten hoeven dus niet per se vrienden te worden. Het is al mooi als ze elkaar op straat groeten en wellicht een praatje maken in de supermarkt. Vanuit die vluchtigheid kan vervolgens enige vertrouwdheid groeien. Kleinschaligheid – ook wel bekend als werken op microniveau – betekent dat sociaal werkers op één plek in de buurt beginnen, en niet meteen het samenleven in de hele wijk proberen te stimuleren. Dus begin in de copy-corner, het buurthuis, de bibliotheek, het

speelterrein of in de kringloopwinkel. Het startniveau zijn steeds kleine, formele en informele laagdrempelige buurtvoorzieningen gericht op ontmoeting (Van der Meer, 2016). Subtiliteit zit ten slotte vooral in de communicatie. Niet aankondigen 'we gaan iets gemengds doen', maar ondertussen wel streven naar een divers gezelschap bij de te ondernemen activiteiten.

We zien dus dat *small wins* steeds het parool zijn: sociaal werkers streven ernaar een groot samenleef-probleem aan te pakken in (een reeks van) kleine stappen. Dat is onder andere in lijn met de oplossing die Putnam aandraagt. Voor een onderzoeker die doorgaans de grote analyses niet schuwt, is het opmerkelijk te zien dat hij nu pleit voor 'klein beginnen' als manier om terug te keren naar een 'wijk-samenleving' (2020). Wat daarnaast opvalt is dat door alle nadruk op samenleven met anderen 'ongeacht achtergrond', er soms ook enige 'inclusiekrimp' lijkt te ontstaan (vgl. Engbersen en Jansen, 2022).

Het investeren in onderlinge hechte banden en van sociale cohesie binnen groepen lijkt tegenwoordig minder prominent in het woordenboek van de sociaal werker te staan. Soms zijn groepen 'onder elkaar' echter beter af dan in situaties waarin ze gedwongen worden om samen met anderen op te trekken. Men begrijpt elkaar, deelt een referentiekader, en niet alles hoeft te worden uitgelegd. Deels is de beschutting van de eigen herkenbare groep ook nodig om de stap te zetten naar bredere verbanden.

Tot slot. Hoe met kleine interventies een groot vraagstuk aanpakken?

Samenleven komt sinds de eeuwwisseling steeds meer bovendrijven als prominent vraagstuk. Voor veel Nederlanders en Vlamingen krijgt de term een specifieke invulling: ze zijn bezorgd dat sociale groepen niet gemakkelijk met elkaar omgaan. In toenemende mate geldt daarbij voor wetenschappers, beleidsmakers en sociaal werkers de wijk als 'het' kleinschalige interventieniveau waar verbindingen tussen groepen kunnen worden gelegd.

Kun je inderdaad met lichte wijkinterventies een zwaar maatschappelijk probleem oppakken? Hoeveel *small wins* heb je dan nodig om de sociale afstanden tussen groepen enigszins te overbruggen? Zijn *small wins* het natuurlijk werkterrein van sociaal werkers en moeten ze bij hun 'kleine' leest blijven, of moeten ze ook proberen via '*big wins*' maatschappelijke ontspanning tussen groepen te bevorderen? En als die opdracht te omvangrijk is, welke sectoren kunnen dan wel voor de grote klappers zorgen? Sport? Werken? Wonen? Onderwijs? Of moeten we de optelsom van alle kleine sociale initiatieven in haar gezamenlijkheid zien als een grote vuist? Als een brede sociale infrastructuur zoals de Amerikaanse socioloog Klinenburg voorstelt in zijn boek *Palaces for the People* (2018). Hij stelt dat een fijnmazig netwerk c.q. een 'ecosysteem' van allerlei vormen van nabij sociaal werk, zoals bibliotheken, buurthuizen, sportaccommodaties de voorwaarde is voor meer 'civiel' samenleven. Als die stelling klopt, staat het sociale domein voor een belangrijke opdracht in Nederland. Het voorzieningenniveau van wijken en dan met name arme wijken is vergeleken met de Verenigde Staten niet geheel ongunstig. In de V.S. en andere landen zien we soms een sterke 'marginalisering' van het voorzieningenniveau in arme wijken. In Europese landen is het beeld gemengder (Macintyre et al., 2008): sommige wijkvoorzieningen zijn relatief goed bedeed (b.v. speelvelden), anderen staan echter onder druk (zoals bibliotheken en buurthuizen). Dat maakt de vraag pregnant of de sociale infrastructuur van wijken de 'grote vuist' kan zijn om het samenleven tussen groepen te verbeteren.

Bronnen

- Agentschap Binnenlands Bestuur (2021). *Gemeente-Stadsmonitor*.
- Bredewold, F. H. (2014). *Lof der oppervlakkigheid: Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische beperking en buurtbewoners*. Amsterdam: Van Genneep.
- Broekman, H., & Voogt, P. (2009). *Weven aan samenleven. Opbouwwerk in een hedendaags perspectief*.
- Duyvendak, J. W. (2017). What about the mainstream? *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 7(1), 99-103.
- Duyvendak, J. W., & Veldboer, L. (2001). *Meeting Point Nederland, Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*.
- Engbersen, R., & Jansen, J. (2022). Laten we uit de inclusie-kramp komen. *Sociale Vraagstukken*, 22(1).
- Geertsema H., & Spierts, M. (2016). *Eindrapportage deelproject Profiel sociaal werk - welzijn en samenleving*.
- Hoijtink, M., Lucas, P., & Rijnders, J. (2020). Thuis voelen in een diverse wijk. *Vakblad Sociaal Werk*, 21(2), 8-11.
- Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the people: How social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. Crown.
- Macintyre, S., Macdonald, L., & Ellaway, A. (2008). Do Poorer People Have Poorer Access to Local Resources and Facilities? The distribution of local resources by area deprivation in Glasgow, Scotland. *Social Science & Medicine*, 67(6), 900-914.
- Miltenburg, E., Den Ridder, J., Wagemans, F., & Schaper, J. (2021). *Burgerperspectieven 2021* | 2. Den Haag: SCP.
- Putnam, R. D., & Garrett, S. R. (2020). *The Upswing: How We Came Together a Century Ago and how We Can Do it Again*. Swift Press.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*. Den Haag.
- Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving. (2021). *Ruimte maken voor ontmoeting*. Online verkenning 2021.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- SCP. (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: SCP.
- Soenen, R. (2009). *De connecties van korte contacten. Een etnografie en antropologische reflectie betreffende transacties, horizontale bewegingen, stedelijke relaties en kritische indicatoren*.
- Van der Meer, T. (2016). Liever een kinderboerderij dan gezeur over etnisch diverse buurten. *Buurtwijs.nl*
- Völker, B. (ed.) (2005). *Burgers in de buurt. Samenleven in wijk, buurt en verenigingen*. Boekuitgave Mens en Maatschappij, Amsterdam: University Press.
- Wessendorf, S. (2013). Commonplace diversity and the 'ethos of mixing': Perceptions of difference in a London neighbourhood. *Identities*, 20(4), 407-422.
- Wilterdink, N., & Van Heerikhuizen, B. (1993). *Samenlevingen. Inleiding in de sociologie*.
- Zwaard, J. A., & Van Giersbergen, M. (2010). *Scènes in de Copy Corner: van vluchtige ontmoetingen naar publieke vertrouwdheid*. SUN Trancity.